

A centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag szerepének vizsgálata a Parkinson-kórhoz kapcsolódó hangulatzavarok patkány modelljeiben

Doktori (Ph.D.) tézis

dr. Ujvári Balázs

EN1LY9

Pécsi Tudományegyetem
Általános Orvostudományi Kar
Anatómiai Intézet

Elméleti Orvostudományok Doktori Iskola (D95)
Neuroendokrinológia és neurohisztológia (B-134/1993)
Programvezető: Prof. Reglódi Dóra Ph.D., D.Sc.
Témavezető: dr. Gaszner Balázs, Ph.D.

Pécs, 2022

Bevezetés

A Parkinson-kór

A Parkinson-kór (PD) világszerte az Alzheimer-kór után a második leggyakoribb progresszív neurodegeneratív kórkép, azonban a mozgást érintő neurológiai betegségek között vezető helyen áll. A tüneteket két csoportra tudjuk osztani: a mozgáskoordinációt érintő *motoros*, illetve a vegetatív funkciókat és a hangulati életet befolyásoló *nem-motoros* tünetekre. A motoros tünetek okait közel fél évszázada kutatják, azonban a hangulati életet érintő elváltozások eredetével kapcsolatos kérdésekkel csak az 1990-es években kezdtek foglalkozni. A külső szemlélők számára a kór lefolyása a motoros funkciók látható romlásával jár együtt. A vezető tünetek közé tartoznak a rigor, a nyugalmi tremor és a bradykinesia. A nem-motoros tünetek közül a hangulati életet befolyásoló tényezők akár évekkel a motoros tünetek kialakulása előtt is megjelenhetnek és a betegség progressziójával arányosan súlyosbodhatnak. Gyakori bevezető tünet a szaglás csökkenése, ami azonban Alzheimer-kórban szintén előfordul, így nem specifikus. További nem-motoros tünetek közé tartoznak az alvászavarok, kóros mértékű fáradékonyság és igen jelentősek az emésztő rendszert érintő változások. A vezető, hangulati életet érintő, nem-motoros tünetek közé sorolható a szorongás és a depresszió.

A PD definitív diagnózisának felállításához hisztopatológiai vizsgálat szükséges, amelyre így csak a beteg halála után kerülhet sor. Akkor mondható ki, hogy az elhunyt bizonyítottan Parkinson-kóros volt, ha a substantia nigra pars compacta (SNpc) szövettani vizsgálatok a dopamin tartalmú neuronok mennyiségének 70%-os csökkenése mellett a még nem degenerálódott neuronokban alpha-synuclein (α -Syn) tartalmú eosinophil zárványokat, úgynevezett Lewy-testeket (LB) is találunk.

Braak leírása szerint az α -Syn zárványok a központi idegrendszerben (KIR) először a bulbus olfactoriusban, valamint a nucleus dorsalis nervi vagiban jelennek meg. Ezt követően, a második stádiumban, az agytörzsi szerotoninerg (5-HT) rendszerekben (caudalis raphe magokban) és a noradrenerg locus coeruleusban (LC) rakódnak le az eosinophil aggregátumok. Csak harmadik stádiumban indul el a zárványok megjelenése a SNpc területén. Ebben az állapotban az amygdala és az agytörzsből rostralisán elhelyezkedő raphe magok is érintetté válnak. A negyedik stádium alatt a SN már biztosan tartalmaz α -Syn zárványokat, illetve megjelenik a hippocampusban és egyes corticalis régiókban, míg nem az ötödik és hatodik stádiumokban már szinte teljes cortex is károsodást mutat.

Az első három stádium a klinikai prodromális szakasszal egy időben zajlik, míg a negyedik stádiumtól már a klasszikus motoros tünetek, illetve a kognitív funkcióromlás dominálnak.

A Parkinson-kórban elsődlegesen választandó gyógyszeres terápia legfőbb komponense a L-DOPA, mely per os alkalmazása során kombinált terápiában, DOPA-dekarboxiláz gátlókkal egészítik ki a kezelést. A terápia hatására a betegek többségében a rigor és a nyugalmi tremor javulnak, az esetek kisebb részében pedig szinte teljesen tünetmentes állapot érhető el, azonban átlagosan 3-5 év után a gyógyszerek hatása gyengül, dózis és/vagy hatóanyagváltás válhat szükségessé.

A motoros tünetek neuroanatómiai háttere

A rigor, nyugalmi tremor és bradykinesia hátterében álló progresszív neurodegeneráció régóta jól ismert. A dopaminerg nigrostriatalis pálya sérül, melynek hatására fokozatos, mozgást érintő funkcióvesztés alakul ki. A motoros tünetek klinikai manifesztációja azonban csak a striatum dopamintartalmának 70%-ot meghaladó csökkenése esetén jelenik meg. Ennek oka a kialakuló kompenzáló mechanizmusok, így a túlélő neuronok fokozott működése, a dopamin receptorok számának, valamint érzékenységének növekedése és a sejtek dopamin újrafelvételének csökkenése. A dopamin szintjének további csökkenése, a striatum és a substantia nigra közti dopaminerg kapcsolat megszakadásának következtében az akaratlagos mozgások indítása nehezítetté válik. A motoros kör mind az indirekt pálya a D₂-receptorok ligand kötés hiánya miatt, mind a direkt pálya D₁-receptorok aktivitásának csökkenésén keresztül érintetté válik. Parkinson-kórban elhunyt személyek agyában a microgliák aktivitásának növekedését, valamint az astrocyták is reaktívvá válását is megfigyelték. Ezek az idegszövetben fellépő gyulladási folyamatok a betegség progressziójához is hozzájárulnak.

A vegetatív funkciók és a hangulat szabályozásában résztvevő területek érintettsége

A betegség progressziója során extra-nigralis dopaminerg, noradrenerg, kolinerg és szerotoninerg pályák sérülése is hozzájárulhat a betegséghez társuló nem-motoros tünetek kialakulásához. A szerteágazó vizsgálatok ellenére a nem-motoros tünetek neurobiológiai háttere nagyrészt még mindig felfedezetlen. A Braak-féle leírásnál túl egyéb, korábbi kutatások kimutatták már, hogy nem csak az agytörzsi magokban vannak jelen Lewy-testek, hanem az enterális neuronokban és az enteroendokrin sejtekben is. Ismert jelenség az α -Syn vándorlása a gastrointestinalis rendszer és a parasymphaticus agytörzsi magok között. Ezek közül, Parkinson-kóros betegekben jelentős a bolygóideg vegetatív magjának károsodása, ami mellett a periférián maga a nervus vagus is atrófiássá válik, ami magyarázhatja a vegetatív tünetek jelentős részét.

A noradrenerg rendszerek közül a locus coeruleus területén találtak α -Syn zárványokat. A LC-n kívül az A5 régió is hozzájárul a vegetatív idegrendszer modulálásához. E két terület

degenerációja Parkinson-kórban a nem-motoros tünetek széles spektrumához járulhat hozzá, azonban fontos megjegyezni, hogy ezek megjelenése nem csupán a noradrenerg rendszer működésének megváltozására vezethetők vissza, hanem egyéb, kolinerg, szerotoninerg, GABAerg vagy glutamáterg rendszerek deficitjeivel is társulnak.

Az agytörzs raphe magjaiból kiinduló szerotoninerg rendszer szintén károsodik Parkinson-kórban, ami hozzájárulhat a nem-motoros tünetek és a tremor kialakulásához. A nucleus raphe dorsalis (DR) 5-HT neuronjai révén jelentős szerepet tölt be a stresszadaptációban és a hangulat szabályozásában. A kisebb számú dopaminerg sejtcsoportja a szociális izoláció, szeparáció folyamatában lejátszódó viselkedési minták kialakításában vesz részt. Ismert, hogy a cirkadián ritmus szabályozásában e sejtek együttesen részt vesznek, és degenerációjuk hozzájárulhat a Parkinson-kórban gyakran előforduló alvászavarokhoz. A nucleus raphe medianus (MNR) szerepe kevésbé ismert a DR-al összevetve, mégis, 5-HT sejteinek megváltozott működése kiemelten fontos a generalizált szorongásos zavar patomechanizmusa hátterében.

A ventralis tegmentalis area (VTA) a meso-cortico-limbikus rendszerhez sorolható dopaminerg agyterület, mely szerepet játszik a kognitív folyamatok szabályozásában, a motivációban és önjutalmazásban. Annak ellenére, hogy a Parkinson-kór motoros tüneteit a 60-70%-ot meghaladó SNpc dopaminerg neuronvesztés okozza, még előrehaladott Parkinson-kórban szenvedő betegeknél is átlagosan 50% a VTA dopaminerg sejtpusztulása, holott a SNpc és a VTA neuronok ugyanazt a neurotranszmittert szintetizálják, tárolják és szabadítják fel. A két terület eltérő vulnerabilitását az idegsejtek közötti elektrofiziológiai különbségek molekuláris háttere és a proteomot érintő fejlődésbiológiai különbségek is magyarázhatják.

Az Edinger-Westphal mag

Az Edinger-Westphal mag (EW) a harmadik agyideg paraszimpatikus magja, mely a ganglion ciliaren történő átkapcsolás után a pupillomotoros funkciók szabályozásában és az akkomodációban játszik fontos szerepet. Hunter 1985-ben írta le, hogy Parkinson-kórban elhunytak szövetmintáiban „54%-os neuronpusztulást talált az EW rostralis részén”, valamint a sejtek 3%-a Lewy-testeket tartalmazott. Habár számos neuropatológiai leírás, köztük Braak klasszifikációja is említi ezt a jelenséget, legjobb tudásunk szerint nem végeztek vizsgálatokat a jelenség funkcionális jelentőségének feltárása érdekében. Mindazonáltal, fontos kiemelni, hogy a Parkinson-kórban nem jellemző sem a pupillomotoros funkciózavar sem az akkomodáció gyakoribb vagy jelentősebb mértékű gyengesége. Ez alapján felmerült annak lehetősége, hogy

a Hunter által 1985-ben megfigyelt neurodegeneráció a mag olyan sejtjeit érintheti, melyek nem vesznek részt a klasszikusan leírt pupillomotoros és akkomodációs funkcióban.

Később az EW-nak felismerték egy szubdivízióját, mely 1985-ben még nem volt ismert. Itt a pupillomotoros idegsejtekkel ellentétben, melyek kolinerg, peptiderg neuronok vannak és az innen eredő rostok nem jutnak el a ganglion ciliareba, hanem a központi idegrendszerben létesítenek kapcsolatokat, ezért ezt a részt centrális-projekciójú Edinger-Westphal magnak nevezzük (EWcp). A EWcp-ban található idegsejtek többsége urocortin 1 (UCN1) peptidet termel, és az urocortinerg perikaryonok megközelítőleg 80%-a a EWcp területére lokalizálódik. Az UCN1 a corticotropin-releasing hormon (CRH) család tagja és hatását a CRH₁ (anxiogén), illetve CRH₂ (anxiolitikus) receptorokon is kifejtheti, de nagyobb affinitást mutat az utóbbi iránt, mint maga a CRH. A CRH₂ receptorok központi idegrendszeri eloszlása jó anatómiai átfedést mutat az UCN1 tartalmú idegrostok által beidegzett agyterületekkel. UCN1 génkiütött egerek növekedett szorongási szintet mutatnak akut stressz hatására. Az UCN1, c-Fos és FosB expressziója akut és krónikus stressz hatására is emelkedik, mely a EWcp sejtjeinek aktivációját igazolja. Több állatmodellben, valamint depresszióval küzdő öngyilkos egyének autopsziás mintáiban is igazolták a EWcp érintettségét a hangulatzavarokban. Fontos kiemelni, hogy az urocortinerg EWcp neuronok részt vesznek az energia egyensúly szabályozásában is, és az itt elhelyezkedő neuronok közel 50%-a leptin receptort hordoznak sejtmembránjukon, mely megkülönbözteti őket a régió egyéb peptiderg és nem peptiderg idegsejtjeitől.

Hunter 1985-ös leírása alapján fogalmazódott meg bennünk az a feltételezés, hogy az akkor felfedezett neurodegeneráció az EW területén nem az EW preganglionáris, kolinerg divízióját, hanem a később definiált UCN1 tartalmú centrális projekciójú neuroncsoportot érintheti, és ennek hatása ilyen módon a Parkinson-kór nem-motoros, a hangulati állapotot érintő tüneteiben, mint a depresszió és szorongás nyilvánulhat meg.

Ezidáig csak néhány publikációban foglalkoztak az UCN1 és a PD közötti kapcsolattal. Ezek közül egy kiemelendő, ahol UCN1 adását vizsgálták Parkinson-kór modellekben. Itt különböző kísérleti elrendezésekben a tünetek javulását mutatták ki. Ezzel összhangban, az UCN1-ről is bebizonyították, hogy elősegíti a dopaminerg neuronok túlélését, de ezek a vizsgálatok exogén neuropeptidet alkalmaztak, és nem értékelték az endogén UCN1 hatásait és a hangulati állapotot.

A Parkinson-kór rotenon modellje

Az emberben leírt betegség tüneteinek előidézése, tanulmányozása és az állapotváltozás követése különféle laboratóriumi állatfajok segítségével sokféle módon történik. A

vizsgálatokat gerinctelen és gerinces állatokon is el lehet végezni, de széles körben – etikai transzlációs és technikai szempontokat figyelembe véve – mégis a rágcsálók használata terjedt el.

Neurotoxinok lokális vagy szisztémás adminisztrációja következtében kialakult dopaminerg neurondegeneráció képezi az alapját megannyi Parkinson-kór modellnek. Széles körben elterjedt módszer a 6-hidroxi-dopamin (6-OHDA) lokálisan az agyba juttatva, mely unilaterálisan roncsolva a SN dopaminerg sejtjeit alkalmazható a PD modellezésére. Az 1-metil-4-fenil-1,2,3,6-tetrahidropiridin (MPTP) neurotoxint kémiai indukált parkinsonizmus kapcsán fedezték fel az 1-metil-4-fenil-4-propion-piperidin (MPPP) opioid gyógyszer megművelt szintézise után. Emelkedett Parkinson-kór kockázatról számoltak be a mezőgazdaságban különböző peszticidek, herbicidek (paraquat, maneb, rotenon) hatásának kitett populációkban, és ez a megfigyelés ezután további neurotoxin alapú PD-modellek kidolgozásához vezetett.

A számos lehetőség közül munkánk során a rotenon 6 hetes subcutan (s.c.) alkalmazásával idéztünk elő kísérletes Parkinson-kórt patkányokban. Azért esett a választásunk erre a modellre, mert ez az a modell, ami a betegség emberben ismert fő morfológiai jegyeit képes előidézni patkányban, mint a neurodegeneráció és intracytoplasmaticus alpha-synuclein aggregátumok megjelenése a SNpc területén.

Célkitűzések és hipotézisek

A Parkinson-kór rotenon modellje, patkányban

Azt a célt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk, hogy a EWcp UCN1 tartalmú neuronjai károsodnak-e a szisztémás rotenonnal előidézett Parkinson-kór modellben a substantia nigrához hasonlóan. Feltételezésünk szerint a rotenon hatására a centrális-projekciójú Evinger-Westphal mag neuronjai a substantia nigra pars compactához hasonlóan károsodnak és ez lokális gyulladásos elváltozásokkal jár együtt, mely hozzájárul a szorongás és depressziószerű állapot, a betegség nem-motoros tüneteinek manifestációjához.

A EWcp hangulatzavarokban játszott kiemelt szerepének indirekt bizonyítása érdekében egyéb, a hangulatszabályozásban fontos szerepet játszó agyterületek jelentőségét is megvizsgáltuk. Azt feltételeztük, hogy amennyiben az EWcp játszik jelentős szerepet a hangulatzavarokban, egyéb területen nem történik jelentős változás a modellben.

A Parkinson-kórhoz társuló hangulatzavarok vizsgálata szelektív neuronirtás után

Az első hipotézis vizsgálata során talált nem-motoros tünetek háttérében a EWcp morfológiai változásai állhatnak. Annak érdekében, hogy direkt módon is bizonyítsuk a mag UCN1 pozitív neuronjainak szerepét a nem-motoros tünetek létrejöttében, szelektív lokális neuronablációt végeztünk.

Azt feltételeztük, hogy a leptin-konjugált saporin intracerebrális injekciója a motoros tünetek megjelenése nélkül depressziószerű állapotot és szorongást idéz elő a EWcp urocortinerg neuronjainak szelektív károsítása útján.

Anyagok és módszerek

Kísérleti elrendezés

A rotenon modellben 35 darab, 11 hónapos hím Wistar patkányt osztottunk egy kontroll (n=12) és egy toxinnal injektált (n=23) csoportra. A kontroll csoport csak oldószert (steril napraforgóolaj és dimetil-szulfoxid (DMSO)), míg a kezelt csoport 1,5mg/kg/nap rotenont kapott 6 héten keresztül s.c. injekció formájában. A kísérlet során három különböző viselkedési tesztet végeztünk, eltérő napokon. A motoros funkciókat a rotarod performance teszttel (RPT) és az open field teszttel (OFT) tudtuk vizsgálni. A szorongási szintet az OFT, míg az anhedónia mértékét cukorpreferencia teszt (SPT) tudtuk monitorozni. Az állatok terminálása és a minták feldolgozása a hatodik hét után történt. A kísérlet alatt súlyos állapotromlás miatt 5 rotenon kezelt állatot kellett kíméletes végpontban részesíteni, míg a szövettani feldolgozás során további 6 egyed került kizárássra. Végül 12 kontroll és 12 rotenon kezelt állat mintáinak feldolgozását végeztük.

A leptin-saporinnal végzett neuron irtás hatásának vizsgálatához 32 darab, 3 hónapos hím patkányon altatásban sztereotaxiás műtétet hajtottunk végre. 16 állatnál a leptin-konjugált saporin oldattal szelektíven az UCN1 neuronokat irtottuk ki a EWcp területén, míg 16 patkányt kontrollként konjugátlan saporinnal injektáltunk. Műtét után 10 napos gyógyulási időszak következett, majd viselkedési teszteket végeztünk. Az állatok terminálása és a minták feldolgozása a műtétet követő harmadik hét végén történt. A minták feldolgozása során 8 állatnál 20%-nál kevesebb sejt pusztult el a EWcp területén, míg 6 patkány esetében a beavatkozás során a szűrőcsatorna eltért a tervezett anatómiai lokalizációtól. Ezeket az állatokat a további vizsgálatokból kizártuk, így csoportonként 9-9 patkányból nyert adatokon végeztük el a statisztikai analízist.

Immunjelölések

A rotenon hatására bekövetkező dopaminerg neuronpusztulás mértékét anti-tirozin-hidroxiláz (TH), diamino-benzidin (DAB) jelöléssel tettük láthatóvá. A SN, VTA, LC, A5 régiókat tartalmazó metszeteken ionized calcium binding adapter molecule 1 (IBA1) és TH, a DR, MNR IBA1 és 5-HT, a CPu területén NeuN és TH kettős jelöléseket alkalmaztunk. Az EWcp területén bekövetkező micro- és astrogliosis meghatározása érdekében az UCN1 - IBA1 – glial fibrillary acidic protein (GFAP), a Parkinson-kórra jellemző változások felderítése céljából UCN1 – α -Syn – TH hármas jelöléseket alkalmaztunk. A microgliák aktivitásának vizsgálatához az IBA1 markert CD68 jelöléssel egészítettük ki. A rotenon modellen a SNpc vizsgálatára tumor necrosis factor alpha (TNFalpha) – GFAP – IBA1 és indukálható nitrogén-monoxid-szintáz (iNOS) – GFAP – IBA1 hármas immunjelöléseket alkalmaztunk.

A leptin-saporin modellben a lokális neuronirtás mértékét és fellépő neuroinflammációt UCN1 – GFAP – IBA1, UCN1 – caspase 3, UCN1 – NeuN jelölések segítségével vizsgáltuk. Kiegészítő vizsgálatként a SNpc TH – caspase 3 és GFAP – IBA1 kettős jelöléseit is elvégeztük.

Mikroszkópia és digitális képanalízis

A DAB jelölt metszeteinket Nikon fénymikroszkóp és digitális kamera segítségével digitalizáltuk. Az immunfluoreszcensen jelölt minták esetében a digitalizálást Olympus Fluoview 1000 konfokális mikroszkóp segítségével végeztük el. Mindkét tanulmányban állatonként minden vizsgált agyterületről 4-6 reprezentatív fotót értékeltünk ki. A DAB jelölt metszeteken a TH-ir sejteket számoltuk. Többes immunfluoreszcens jelöléseket alkalmaztunk TH, UCN1, 5-HT, IBA1, GFAP, α -Syn, CD68, TNFalpha és caspase 3 immunreaktivitás kimutatására. A fluoreszcens festékkel jelölt metszeteken sejtszámolást, specifikus jeldenzitás (SSD) mérést, valamint egyéb morfometriai analízist végeztünk a sejtduzzadás, és a glia aktiváció mértékének megítélésére. RNAscope *in situ* hibridizáció segítségével az EWcp *Ucn1* mRNS tartalmát mértük, melyet kombináltunk UCN1 – IBA1 kettős immunfluoreszcens jelöléssel és 4',6-diamidine-2'-phenylindole (DAPI) magfestéssel majd morfometriai analízist végeztünk a digitális felvételeken.

Statisztika

A viselkedési tesztek eredményeit Z-score-ra számoltuk át, és ezeket az adatokat értékeltük. A 2-sigma tartományon túli adatokat kizártuk. Normál eloszlás esetén a csoportok közötti összehasonlítást kétmintás Student-féle t-próbát, nem normál eloszlás esetén pedig

Mann-Whitney-féle U-próbát alkalmaztunk. Az egyes változók közti összefüggések keresésére Spearman-féle korreláció analízist végeztünk. Az α minden esetben 5% volt.

Eredmények és diszkusszió

A szisztémás rotenon kezelés a Parkinson-kórhoz hasonló állapotot okoz patkányban, mely motoros és nem-motoros tünetekben is megnyilvánul

A rotenon modell validitását a viselkedési tesztek során tapasztalt motoros és nem-motoros zavarok létrejöttével, valamint a szövettani vizsgálatokkor talált SNpc dopaminerg sejtszám csökkenéssel és az α -Syn zárványok megjelenésével támasztottuk alá.

A rotenonnal kezelt állatokban jelentős mozgáskoordinációs deficit alakult ki, amit a rotarod teszt eredményei egyértelműen megmutattak. Az általunk is használt RPT széles körben alkalmazott a motoros funkció vizsgálatára. A toxinnal injektált egyedek mozgásteljesítménye a kísérlet során progresszíven romlott és az utolsó héten gyakorlatilag nem voltak képesek fent maradni az eszközön. Az OFT során a rotenon kezelt állatoknál hosszabb immobilitási időt mértünk, ami szintén alátámasztja a mozgásszabályozást érintő károsodásokat így alkalmas a PD motoros tüneteinek kimutatására. Az OFT-ben a kontroll csoporthoz képest a rotenon kezelt patkányok több időt töltöttek a doboz fala mellett, ami megnövekedett szorongási szintre enged következtetni. A rotenon kezelt állatok a SPT folyamán kevesebb cukoroldatot fogyasztottak, mint a kontroll állatok, melyből az a következtetés vonható le, hogy nőtt az állatok anhedónia szintje, ami a depresszív tünetegyüttes része.

Annak érdekében, hogy az állatok mozgásképesége ne romoljon le a teljes immobilizációig, és hogy a kiválasztott viselkedési tesztek értékelhetők legyenek, előkísérletek során választottuk ki azt a legkisebb rotenon dózist (1,5 mg/kg/nap), ami előidézte a PD-szerű állapotot, de nem okozta az állatok súlyos mértékű általános állapotromlását. Fontos megemlíteni, hogy a csoportok közötti mozgás- és viselkedésbéli különbségek nem származhattak a DMSO okozta neuronkárosodásból, hiszen a kontroll csoport is ugyanakkora dózisban kapta az oldószert s.c. injekciózáskor, mint a rotenon kezelt.

A testtömegmérések alapján, a rotenonnal kezelt csoport átlagos testtömeg értéke a kontroll csoporttól jelentősen elmaradt. A rotenonnal kezelt csoportban a mellékvesék testtömeghez viszonyított relatív tömege 31%-kal nagyobb volt, míg a relatív thymus tömeg 26%-kal kisebbnek bizonyult. A mellékvese-, csecsemőmirigy-, és testtömegmérések eredményei arra utalnak, hogy a rotenon kezelt állatokban fokozódott a hypothalamus-hypophysis-mellékvese (HPA) tengely aktivitása, mely gyakori kísérőjelensége az emberi

depresszióknak, és a depresszió állatmodelljeiben is sokszor megfigyelhető. Az EWcp és a HPA tengely aktivitása között régóta ismert inverz reláció áll fenn, mely összhangban van jelen eredményeinkkel.

A szövettani vizsgálat minkét kritérium alapján bizonyította a rotenon modell validitását: a SNpc területén a két csoport összehasonlítása során 32,4%-kal kevesebb TH pozitív sejtet számoltunk a rotenon kezelt állatok esetében. Az ilyen arányú dopaminerg neuron pusztulás patkány modellben már elégséges a kórkép igazolására, mivel rágszálóban kisebb arányú neuronvesztés mellett is manifesztálódnak a motoros tünetek. A betegség másik jellemző hisztopatológiai ismérvét, az SNpc dopaminerg neuronjaiban megjelenő α -Syn tartalmú intracelluláris Lewy-testek szintén sikerült megtalálnunk. A SNpc területén talált megnövekedett TNFalpha szint az astrocytákban, valamint a microglia és neuronális iNOS jel emelkedése további bizonyíték arra, hogy a rotenon hatására kialakul oxidatív stressz és a következetes neuroinflammáció. Irodalmi leírások további bizonyítékként említik, hogy a rotenon diffúz és fokális TH-ir rostszám csökkenést is okoz a striatumban, ami a kísérletünk során is megfigyelhető volt: rotenon hatására diffúzan kevesebb TH-ir rostot találtunk a nucleus caudatus-putamen területén, továbbá, a striatalis neuropilben olyan körülírt területeket is találtunk, ahol a TH immunreaktivitás gyakorlatilag detektálhatatlanná vált.

A motoros funkciók eltérésének hátterében álló, a SNpc területén bekövetkezett neuromorfológiai változásokhoz hasonló arányú sejtszámvesztés történt a EWcp UCN1-ir területén is, valamint intracytoplasmaticus alpha-synuclein tartalmú partikulumokat is találtunk. A megnövekedett microglia aktivitás statisztikai korrelációban volt a SNpc területén talált nagyon hasonló mértékű elváltozásokkal rotenon kezelést követően. Ebből a EWcp/UCN1 sejteinek a SNpc/TH neuronjaihoz hasonló mértékű vulnerabilitására lehet következtetni. Ez a feltételezés a magok közös fejlődéstani eredete miatt nem meglepő, hiszen a SNpc/TH sejtek rokonságban állnak a EWcp/UCN1 neuronjaival.

A rotenon kezelt csoport metszetein sejtszámolás során észleltük, hogy a EWcp területén az UCN1 neuronok nagyobb méretűek és puffadt morfológiájúak, mint a kontroll állatok metszeteiben lévő sejtek. A rotenon kezelt csoport metszeteiben a csökkent sejtszám mellett emelkedett UCN1 jelintenzitást találtunk. Feltehetően a mitochondriális komplex I gátlása miatt kialakult energiadeficit következtében az UCN1 peptid felhalmozódott a perikaryonban a károsodott axonális transzportfolyamatok miatt. Annak érdekében, hogy ennek a jelenségnek a hátterét pontosabban megértsük, mRNS szintű vizsgálatokat is végeztünk.

RNAscope *in situ* hibridizáció után rotenon kezelt állataink metszetein jelentősen kevesebb nukleáris *Ucn1* mRNS transzkriptumot regisztráltunk, ami csökkent *Ucn1* mRNS

mennyiségre és indirekten csökkent UCN1 peptid szintézisre utal. Ezzel megegyező eltéréseket találtak egyrészt depresszió állatmodellekben, pl. krónikus stresszen átesett patkányok vizsgálata során, másrészt, depressziós, öngyilkosságot elkövetett elhunytak EWcp mintáiban. A látszólag ellentmondásos eredményt, miszerint emelkedett jelzenítés mellett csökkent a transzkriptumok száma, a sejt funkcionális károsodása magyarázhatja. Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy a EWcp/UCN1 idegsejtek morfológiai és funkcionális változásának szerepe lehet a PD-asszociált hangulatzavarok kialakításában az általunk alkalmazott toxikus állatmodellben, patkányban.

A rotenon szisztémásan kifejtett hatása miatt a kísérlet tervezésekor felmerült a kérdés, hogy egyéb, hangulatszabályozásban jelentőséggel bíró terület károsodása is hozzájárulhat-e a Parkinson-kórban leírt nem-motoros tünetek kialakulásához.

A SNpc-hoz hasonlóan, többségében dopaminerg neuronokból álló VTA területéről származó metszeteket összehasonlítva nem láttunk jelentős különbséget sem a sejtszámokat, sem pedig a microglia aktivitást tekintve a két csoport között. Kisebb számban a DR területén is vannak dopaminerg sejtek, azonban ezek sem szenvedtek strukturális károsodást a rotenon modellben, és nem is volt jellemző a környezetükben a microgliák aktivációja.

A szerotoninről is jól tudjuk, hogy a hangulati szint beállításában az egyik legfontosabb neurotranszmitter, és a hangulatzavarok farmakoterápiájában is elsőrendű cél a szerotonin mennyiségének növelése az agyi szinapszisokban. Ismert az is, hogy a raphe magok szintén károsodnak Parkinson-kórban, tehát kézenfekvő lenne, hogy a PD asszociált hangulatzavarokhoz a EWcp megváltozott működése mellett a DR és MNR funkcionális és/vagy strukturális károsodása is hozzájárul. Ezzel szemben, eredményeink szerint ezeken a területeken a 5-HT tartalmú sejtek nem mutattak károsodást. A sejtek száma nem csökkent szignifikáns mértékben a rotenon kezelés hatására, és a változás funkcionális morfológiai értelemben sem volt detektálható a 5-HT mennyiségében. Habár a microgliák valamelyest megnövekedett mennyiségben voltak jelen a DR területén, az eltérés nem bizonyult statisztikailag szignifikánsnak.

A noradrenerg struktúrák közül a LC és az A5 area vizsgálata során nem láttunk jelentős különbséget kontroll és a rotenon kezelt csoport között a TH-ir neuronszámok tekintetében. Bár ezeken a területeken is kissé emelkedett microglia aktivitást találtunk rotenon hatására, ez a változás sem volt statisztikailag szignifikáns. Amennyiben a noradrenerg sejtek súlyosan károsodtak volna a rotenon kezelés hatására, az azokat megközelítő phagocytáló microgliákkal nagyobb számú interakciót vártunk volna, azonban ez nem következett be.

Habár számos korábbi tanulmány során leírtak változásokat a DR, a VTA és a LC területén, mi nem találtunk károsodást ezekben a dopaminerg, szerotoninerg és noradrenerg rendszerekben. Ugyan mi kifejezetten alacsony dózisu (1,5 mg/ttkg/nap) rotenon kezelést alkalmaztunk, hogy az állatok általános állapota ne romoljon gyorsan, a rotenon alkalmazott adagja viszonylag szelektíven roncsolta a EWcp/UCN1 neuronokat a SNpc/TH sejtek mellett. Mivel a projektben nem vizsgáltunk minden olyan agyterületet, ami a hangulat szabályozásban szerepet játszik, nem zárhatjuk ki, hogy a károsodás az itt nem vizsgált régiókban is hozzájárulhatott a megfigyelt viselkedési eltérésekhez. Ilyen agyi területek közé tartozik a prefrontális cortex, az amygdala vagy a hippocampus.

Összefoglalva és a limitációkat figyelembe véve, eredményeink alapján kimondható, hogy a fent említett központok vizsgálata során talált nem szignifikáns eltérések indirekt módon támasztják alá a centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag kiemelt szerepét a Parkinson-kórhoz társuló hangulatzavarok kialakulásában.

Saporin indukált szelektív lokális neuron abláció az Edinger-Westphal magban kiváltja a Parkinson-kór nem motoros tüneteit, mozgászavar nélkül

A EWcp/UCN1 neuronjainak hangulati állapotot befolyásoló szerepét és ezeknek a sejteknek a károsodásával járó hangulatzavarokat lokális, szelektív ablációval is alá tudtuk támasztani. Ebben a kísérletben a EWcp/UCN1 neuronjainak azt a tulajdonságát használtuk ki, hogy közel 50%-ban sejt felszínükön leptin receptort hordoznak. A rotenon modellben látott 20-25% EWcp/UCN1 sejtvesztési arány elérése érdekében a 0,08 µl leptin-konjugált saporin bizonyult megfelelőnek. A leptin-saporinnal kezelt patkányokból származó mintákban jelentősen magasabb aktivitást mutattak a microgliák, továbbá az UCN1-ir sejtek és microgliák közti interakciók száma is jelentősen magasabb volt a leptin-konjugált saporinnal injektált csoportban, mely arra utal, hogy az UCN1 neuronok pusztulása nagyobb mértékű volt a leptin-saporin kezelt csoportban. Az abláció szelektivitását azzal támasztottuk alá, hogy kvantifikáltuk a EWcp területén a NeuN markerrel jelölt idegsejteket, melyek UCN1 immunnegatívak voltak, és azt láttuk, hogy e sejtek száma nem tért el a két csoportban.

A viselkedési tesztek során azt találtuk, hogy a leptin-konjugált saporinnal injektált állatok az OFT során megnövekedett szorongási szintet, a SPT eredményei alapján magasabb anhedónia szintet mutattak, ami a EWcp/UCN1 sejtjeinek degenerációjára vezethető vissza. Mivel a két csoport állatai által megtett távolság az OFT-ben nem mutatott különbséget és a RPT-ben is közel azonos ideig voltak képesek az eszközön fennmaradni, a parkinsonizmusra jellemző motoros tünetek náluk nem jelentkeztek. Ezzel összhangban, a SNpc dopaminerg

sejtjeiben nem találtunk károsodást, hiszen a EWcp-ben végzett lokális abláció erre a régióra nem terjedt ki. Ennek megfelelően, a SNpc microglia és astrocyta sejtjei inaktív morfológiát mutattak mind a saporin, mind pedig a leptin-saporin csoportban, vagyis a neuroinflammatorikus folyamatok és a EWcp injekció fizikai hatása is lokális volt, és az nem érte el a SNpc területét.

Összefoglalva, a lokális szelektív parciális EWcp/UCN1 neuron pusztítás emelkedett szorongási szintet és depressziószerű állapotot hozott létre a patkányokban, de nem jelentek meg Parkinson-kórra jellemző motoros tünetek az állatokban. Ez további bizonyíték a centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag hangulatszabályozásban betöltött kiemelkedő szerepére, és arra, hogy a mag sérülése magyarázhatja a hangulatzavarokat Parkinson-kórban.

Összefoglalás

Állatkísérleteink során sikeresen alkalmaztuk a Parkinson-kór rotenon modelljét patkányokban. A toxinnal kezelt állatoknál a mozgáskoordinációt érintő szembetűnő zavarok mellett megjelent a szorongó magatartás és a depressziószerű tünetek, melyek a nem-motoros szimptomáknak feleltethetők meg. A Parkinson-kórra jellemző, emberben leírt szövettani elváltozásokat is reprodukálta az alkalmazott szisztémás toxin kezelés. A SNpc dopaminerg sejtjeinek részleges neurodegenerációján és a túlélő neuronokban α -Syn zárványok megjelenésén túl, a neuroinflammációval együtt járó a micro- és astrogliosis is alátámasztják a modell validitását. Hasonlóan a dopaminerg SNpc területén megfigyelt morfológiai változásokhoz, a EWcp urocortinerg sejtpopulációjában is α -Syn immunreaktív zárványok megjelenését és neurodegenerációt találtunk. A hangulatszabályozásban résztvevő egyéb dopaminerg, szerotoninerg és noradrenerg magcsoportok vizsgálata során azonban nem volt olyan szerkezeti vagy funkcionális elváltozást, amely magyarázná a hangulatzavarok kialakulását.

A EWcp/UCN1 idegsejtek szelektív, részleges irtása szorongásos, depressziószerű állapotot idézett elő a motoros tünetek megjelenése nélkül. Az itt előidézett sejtszámcsökkenés szinte azonos arányú volt a rotenon modellben találttal, és neuroinflammatorikus változásokkal járt együtt az UCN1 neuronok környezetében. A EWcp/UCN1 neuronok szelektív irtása tehát hangulatzavart okoz, mely magyarázatot adhat arra, hogy a Parkinson-kór miért jár hangulatzavarral.

Kutatási projektünk végső következtetése az, hogy a centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag urocortin 1 neuronjainak károsodása hozzájárulhat a Parkinson-kórhoz társuló

nem-motoros tünetek kialakulásához. További humán vizsgálatokat tervezünk és végzünk annak érdekében, hogy ezeknek a megfigyeléseknek az esetleges diagnosztikai és terápiás relevanciáját ki tudjuk használni.

Kiemelt eredmények

Sikeresen alkalmaztuk a Parkinson-kór szisztémás rotenon modelljét patkányban, az állatok a kórra jellemző motoros változásokon túl hangulatzavarokat is mutattak.

A centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag részt vesz a Parkinson-kórhoz asszociált hangulatzavarokban, patkány állatmodellben.

A centrális-projekciójú Edinger-Westphal magban a túlélő urocortin 1 neuronok is funkcionális károsodást mutatnak rotenon kezelést után.

A hangulatot befolyásoló egyéb agyterületek nem szenvedtek jelentős morfológiai változást, ez indirekt módon támasztja alá a centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag szerepét.

A centrális-projekciójú Edinger-Westphal mag urocortin 1 neuronjainak szelektív irtása a rotenon modellben látott hangulatzavarokat reprodukálja motoros tünetek nélkül, direkt módon bizonyítva a sejtek hangulatzavarokban betöltött szerepét.

A disszertáció alapját képező közlemény

Ujvári B, Pytel B, Márton Z, Bognár M, Kovács LÁ, Farkas J, Gaszner T, Berta G, Kecskés A, Kormos V, Farkas B, Füredi N, Gaszner B. Neurodegeneration in the centrally-projecting Edinger-Westphal nucleus contributes to the non-motor symptoms of Parkinson's disease in the rat. *J Neuroinflammation*. 2022 Feb 2;19(1):31. PMID: 35109869 **IF: 8,322 (2020)**

Összesített impakt faktor: 8,322

A disszertáció témájához közvetlenül nem kapcsolódó, egyéb közlemények

Farkas J, Kovács LÁ, Gáspár L, Nafz A, Gaszner T, **Ujvári B**, Kormos V, Csernus V, Hashimoto H, Reglődi D, Gaszner B. Construct and face validity of a new model for the three-hit theory of depression using PACAP mutant mice on CD1 background. *Neuroscience*. 2017 PMID: 28450265. **IF: 3,382**

Kovács LÁ, Berta G, Csernus V, **Ujvári B**, Füredi N, Gaszner B. Corticotropin-Releasing Factor-Producing Cells in the Paraventricular Nucleus of the Hypothalamus and Extended Amygdala Show Age-Dependent FOS and FOSB/DeltaFOSB Immunoreactivity in Acute and Chronic Stress Models in the Rat. *Front Aging Neurosci*. 2019 PMID: 31649527 **IF: 3,266**

Reglődi Dóra, **Ujvári Balázs**, Fábíán Eszter, Farkas József, Gaszner Balázs, Lubics Andrea, Opper Balázs, Horváth Gabriella, Rékási Zoltán, Hollósy Tibor. Amit nem hittünk volna... Az anatómia digitális oktatása, mint sikertörténet. *ORVOSKÉPZÉS (2021)*

Összesített impakt faktor: 6,648

Eredeti közlemények összesített impakt faktora 14,97

Független citációk száma: 17

Köszönetnyilvánítás

Mindenki előtt szeretnék köszönetet mondani **Gaszner Balázsnak**, témavezetőmnek, aki nem csak az alapkutatás módszertanait tanította meg számomra, hanem oktatásmódszertani és – nem egyszer- a magánéleti dolgok terén is rengeteg segítséget és jó tanácsot nyújtott. Igazán jó témavezetőként TDK és DDK hallgató koromtól egészen PhD-s éveimen keresztül támogatta munkámat és követte ki számomra ezt az utat és támogatott azután is, hogy elkezdtem a rezidensképzést.

Köszönettel tartozom kollégáimnak, TDK hallgatóimnak és más orvostanhallgatóknak, így **Füredi Nórának, Kovács László Ákosnak, Farkas Józsefnek, Gaszner Tamásnak, Pytel Bencének, Márton Zsombor Sándornak, Bognár Máténak, Tanai Bálintnak, Török Zsófiának** és **Szemes Máténak**, akik idejüket és energiájukat adták mind a kísérletes, mind pedig az adatfeldolgozás során. Köszönöm, hogy munkájukkal és tanácsaikkal segítették a PhD dolgozatom elkészültét.

Hálás vagyok a kutatócsoport asszisztenseinek, **Orbán Izabellának** és **Hegedüs Dánielnek**, akik nélkül a morfológiai munka alapja, az immunhisztológia nem készülhetett volna el ilyen magas minőségben. Köszönet jár **Brumán Beatrixnak** a metszetek válogatásában nyújtott segítségével, illetve az **Anatómiai Intézet minden munkatársának**, akik bármilyen módon hozzájárultak a munkám sikerességéhez.

A szakmai segítséget az RNAscope technika kivitelezésében **Kormos Viktóriának** és **Kecskés Angélnak** köszönöm, valamint a konfokális mikroszkóp használatát **Berta Gergelynek**.

Külön köszönetet szeretnék mondani **Reglódi Dórának**, hogy lehetőséget biztosított számomra a kutatói és oktatói munkavégzésre az Anatómiai Intézetben.

Végül pedig hálával tartozom **családomnak, barátaimnak** a támogatásukért, akik a legnehezebb időkben is kiálltak mellettem és hittek abban, hogy ezt a célokat is véghez tudom vinni. Külön kiemelném a fő támogatómat, **Mészáros Fannit**, aki szó nélkül eltűrte a munkából adódó stresszkezelési módszereimet is még várandósan is. Az ő figyelmessége és odaadása segített a legközvetlenebb módon.